

ФІЛОСОФІЯ

УДК 321.7

Берега В. О.

ПОНЯТТЯ ДЕМОКРАТІЇ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНОМУ ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Сьогодні людство намагається подолати суперечності й конфлікти минулого століття на засадах демократії як найбільш ефективного і перспективного механізму розвитку. Україна, як і світ загалом, сьогодні трансформується в контексті демократичних перетворень. Цей вибір стосується організації виробництва і споживання, політичного життя і культури, духовного розвитку і суспільної моралі. Підвладна процесу демократизації і політична соціалізація особистості. В демократичному суспільстві, яке розбудовує Україна, політична соціалізація має бути явищем відкритим, свободним, тобто демократичним. Тому демократизацію політичної соціалізації особистості слід розглядати як одну з головних тенденцій розвитку сучасного українського соціуму.

Ключові поняття: людина, політика, культура, демократія, громадянське суспільство, політична соціалізація.

Сучасні погляди на демократію і громадянське суспільство значною мірою зумовлені існуванням трьох культурно-історичних традицій – італійської, німецької та англо-американської. На їх підставі сформувався три концептуальні підходи до розуміння природи і проблем формування демократії та громадянського суспільства - індивідуально-особистісний, корпоративно-груповий, індивідуально-груповий [28, с. 70].

Індивідуально-особистісний підхід склався на ґрунті генетичного методологічного підходу, який характерний для ліберально-демократичної політичної традиції, що утвердилась у Великій Британії та США і має найрозвиненішу історичну практику. Вона викладена у роботах І. Берліна, Р. Дарендорфа, Й. Шумпетера. Згідно з цією концепцією громадянське суспільство виникає раніше держави, тому ототожнювати їх не слід. “Громадянські суспільства ніхто і ніде не будує, вони розвиваються самостійно, а завдання держави полягає у тому, щоб створити для цього необхідні умови” [29, 169].

За цією концепцією демократія в громадянському суспільстві розглядається як носій суто індивідуального, приватного інтересу, який протистоїть державі як уособленню інтересу загального, і є джерелом змісту і цінністю життя особистості. Завдання громадянського суспільства полягає в утворенні між особистістю і державою низки захисних структур, які забезпечують індивідуальні права і свободу, таких як приватна власність, ринок, конкуренція та ін. Свобода розглядається як захист особистості від зовнішнього

втручання держави, і обмеження впливу її інститутів на життя громадянського суспільства. При цьому акцентується увага на його самодостатності завдяки здатності до саморегулювання.

Досить поширеною в сучасній західній науковій літературі є *корпоративно-групова (корпоративістська) концепція*, яка представлена у працях таких відомих дослідників, як К. Леш, Ж. Донзело, Д. Гелбрейт, Е. Блек. Ця концепція заснована на визнанні єдності і взаємодії громадянського суспільства і держави. Ця взаємодія є складною і не завжди можна пояснити прийняття і реалізацію рішень зовнішнім впливом на державу груп інтересів, чи балансом сил. Існує взаємодія воль кожної із сторін, що бере участь у спільному виробленні державних рішень. Корпоративно-груповому підходу властиві й деякі недоліки. Насамперед, це стосується твердження про недостатню ефективність державних інститутів як інструментів конструктивізації та демократизації громадянського суспільства. Остання є наслідком поступового оформлення в інститутах держави певного корпоративного інтересу, їх закостеніння внаслідок бюрократизації, поганого знання ними специфічного контексту, в якому відбуваються громадянські процеси, а також схильності до посилення втручання у справи громадянського суспільства. Крім того, ця концепція не пропонує реальної й надійної альтернативи закидам лібералів щодо схильності держави до узурпації влади у різних сферах громадського життя.

Але в науковій літературі, окрім двох зазначених концептуальних підходів, існує і позиція, яку умовно можна визначити як серединну між ними. Вона виходить із того, що розмежування індивідуально-особистісного і корпоративно-групового концептуальних підходів не є правильним, оскільки вони відображають лише різні історичні тенденції розвитку суспільства і не виключають один одного. Процес формування громадянського суспільства в Європі показує нерозривний зв'язок і перетинання обох традицій.

Концептуальний підхід до аналізу громадянського суспільства, який базується на синтезі індивідуально-особистісного і корпоративно-групового підходів, дослідники визначають як *індивідуально-груповий*. Його обстоюють такі відомі дослідники, як А. Макінтайр, М. Волзер, І. Шапіро, А. Селігмен, А. Арато, Р. Вайнер. В його основу покладений так званий, інструментальний методологічний підхід, що розглядає громадянське суспільство як генератор далекосяжних суспільних перетворень. Він ґрунтується на єдності особистісного і суспільного начал, які взаємо зумовлюють і врівноважують один одного. Через звернення до нього робиться спроба знайти такі механізми досягнення компромісу між інтересами особистості та групи та між ними і загальним інтересом держави, які б запобігли зловживанням одночасно і з боку останньої, і з боку громадянського суспільства.

У цьому методологічному контексті розглянемо стисло основні сучасні теорії демократії: *соціалістичну (її різновиди), лібертарну, плюралістичну, партисипаторну (демократію участі), корпоративну, елітарну, комп'ютерну*.

Класична соціалістична теорія (марксистська і марксистсько-ленінська) ґрунтується на марксистському класовому підході. Вона виникла в ХІХ ст. як антитеза буржуазній (ліберальній) демократії, яка на перший план висувала громадянську свободу, тобто повну незалежність особистого життя індивіда від політичної влади, від держави, покликаної лише гарантувати, забезпечувати свободу особи. Відповідно до класичної пролетарської теорії (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін) демократія і свобода передбачаються лише для "трудящих мас", насамперед для пролетаріату. У центр уваги поставлена політична свобода, а про громадянську й не йдеться. Проголошувалася диктатура одного класу – пролетаріату відносно іншого – буржуазії, союз робітничого класу і селянства, спрямований проти скинутих експлуататорських класів. Увага акцентувалася на керівній ролі робітничого класу.

Пролетарська теорія соціалістичної демократії ігнорувала загальногромадянський консенсус і розвивала класову конфронтацію. Повне відкидання приватної власності, а відтак, усілякої автономії особи, підміна народу робітничим класом у пролетарській теорії була розвинута в програмних документах КПРС. У них акцентувалася увага на головній ролі комуністичної партії як авангарду робітничого класу, який керує процесом переходу до повної демократії – *комуністичного самоврядування*. Відкидався фундаментальний принцип поділу влади, без якого неможливе народовладдя. Був відкинтий принцип економічного, ідеологічного і політичного плюралізму. “Марксистсько-ленінська” партія розглядалася як державна структура, а не як громадська організація. У дійсності рекламове “соціалістичне народовладдя” допускало демократію лише у вузьких рамках, які визначалися вищим партійно-державним управлінням, котре зосереджує у своїх руках усю реальну владу.

Неомарксистська теорія соціалістичної демократії є, з точки зору його прихильників (зокрема, А. Бадью, О. Лафонтен, Р. Курц, Е. Балібар, С. Жижек, Ерн. Лакло, Ш. Муфф, К. Маккіннон, М. Постоун, А. Н. Тарасов, Б. Ю. Кагарлицкий, Ж. Рансьєр, Г. Райхельт, А. Хеллер, І. Месарош, Ф. Фехер та інш.), широким теоретичним вченням і водночас системою практичних заходів з утворення такого типу суспільства, де б змогла утвердитися свобода у найглибшому значенні, яка передбачає розкриття і можливість здійснення усіх творчих потенцій людини. Наукова школа неомарксизму дослідила і пояснила значну кількість аспектів сучасного “неокапіталістичного” суспільства, його ідеології, економічних важелів, водночас проаналізувавши причини та витоки тоталітарних деформацій так званого “реального соціалізму” державно-бюрократичного зразка, суспільного розвитку в сфері трансформаційних соціальних процесів і перспектив історичного та антропологічного розвитку сучасного “нового індустріального суспільства”. Приходило розуміння, що покладатися виключно на просвітницькі та моралізаторські методи у досягненні основ *комунізму* чи *демократичного соціалізму* було б по меншій мірі наївним. Ліві і соціал-демократи Заходу і у період між двома світовими війнами, і після другої світової війни застосовували у суспільно-політичній діяльності діалектичний підхід, використовуючи в залежності від обставин як радикальні, так і еволюційні методи, поєднуючи парламентську і позапарламентську діяльність.

Досліджується специфіка стратегій суспільного розвитку і взаємодії самоорганізаційних, субсидіарних, самоуправлінських (*лібертарних*) структур та інститутів влади в умовах глобалізації в сучасних розвинених індустріальних системах. Формуються світоглядні, економічні, політичні тенденції, перспективи і форми їх подальшого розвитку. *Лібертарна модель* ґрунтується на відносинах суспільного самоуправління як заперечення всіх форм ієрархії.

Теорія “плюралістичної демократії” була найвпливовішою у 60-70 роках ХХ ст. (Р. Аллен, Р. Даль, М. Дюверже, Р. Дарендорф, Д. Рисмен), хоча термін “плюралізм” введено у політичний обіг у 1915 р. англійським соціалістом Г. Ласкі. Відповідно до цієї теорії класи у сучасному буржуазному суспільстві зникли. Сучасне буржуазне суспільство складається з різних взаємодіючих “страт” – прошарків. Вони виникають у результаті спільності тих або інших інтересів (професійних, вікових, матеріальних, духовних, релігійних та ін.). Оскільки ці інтереси не антагоністичні, то й відносини між стратами позбавлені антагонізму. Для відображення спеціальних інтересів створюються відповідні зацікавлені групи – “*групи тиску*”. Це професійні спілки, асоціації підприємців, пацифістські та патріотичні організації, релігійні, спортивні та культурні об’єднання. Кожна “група тиску” діє у власних інтересах, а не керується загальною метою. Для задоволення інтересів соціальних страт, яких вони представляють, “групи тиску” беруть участь у політичному житті, використовують загальне виборче право, право на об’єднання в політичні партії та суспільно-політичні організації,

прагнуть одержати доступ до засобів масової інформації з метою формування громадської думки.

Механізм політичної влади, прийняття урядом тих чи інших політичних рішень у таких умовах є результат взаємодії різних політичних сил. Їх конкуренції, “вільної гри”, що сприяє виявленню “загального інтересу”, встановленню класового миру. У зв’язку з цим політична система розглядається як певний баланс сил між конфліктуєчими економічними, професійними, релігійними, етнічними та іншими групами й асоціаціями. Кожна з них впливає на формування політики, проте жодна з них не має монополії на владу. Відбувається “дифузія” політичної влади між урядовими і неурядовими інститутами. Різні суспільні інтереси, у тому числі інтереси трудящих, у такий спосіб максимально враховуються. Вважається, що завдяки такому плюралізму здійснюється народовладдя.

Звідси випливає положення про роль держави при “плюралістичній демократії”: держава є лише знаряддя узгодження інтересів різних груп, нейтральний арбітр між конкуруючими політичними групами, покликаний не допустити переваги одних над іншими, тобто охороняти умови вільної політичної конкуренції. При цьому діяльність “зацікавлених груп” зображується як не пов’язана з державою: переговори з іншими групами, укладення угод – колективних договорів профспілок із підприємцями – це різні форми тиску на інші групи.

При всій стрункості теорія “плюралістичної демократії” має внутрішні протиріччя і слабкі місця. Насамперед, нереальною є настанова на об’єднання всього населення в “групи тиску”, на їх рівність у впливі. Хоча бажаним проголошується залучення як можна більшої кількості громадян до “груп тиску”, більшість із них приречена на пасивність у політичному процесі. Наприкінці 70-х-80-і роках ХХ ст., у зв’язку із занепадом популярності теорії “плюралістичної демократії”, деякі її давні прихильники (Г. Парсонс, Р. Даль) перейшли на позиції теорії елітарної демократії.

Теорія елітарної демократії виникла у 70-80-х роках ХХ ст. на основі поєднання елементів теорії еліт і теорії “плюралістичної демократії” (С. Келлер, О. Штаммер, Д. Рісмен). Рання теорія еліт (“еліта” – краще, добірне, обране) розроблялася В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельсом (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Її основне положення – у влади перебувають два класи: пануючі (еліти) і підкорені (народ, трудящі). Не маючи нічого спільного з демократичними теоріями, рання теорія еліт відкидала спроможність мас до управління. Винятком є припущення Г. Моска про відновлення еліти за рахунок найздібніших до управління з числа активних нижчих верств суспільства. Але це аж ніяк не свідчить про демократичну позицію теорії раннього елітаризму. Її ідеологи були переконані в тому, що правлячий клас концентрує управління політичним життям країни у своїх руках, а втручання неосвіченого народу в політику може лише дестабілізувати або зруйнувати сформовані громадсько-політичні структури.

Відповідно до теорії еліт кожне суспільство не схоже на інше внаслідок розбіжностей у природі своїх еліт. Воно обумовлено, крім інших чинників, нерівномірним поділом престижу, влади або почестей, пов’язаних із політичним суперництвом. Визнавалися два види прийомів і засобів правління більшістю з боку еліти – сила і хитрість. Еліту, яка віддає перевагу насильству, Парето називав елітою левів, а еліту, що тяжіє до хитрості – елітою лис. На думку Р. Парето, історія суспільств – це головним чином циркуляція еліт. Його підтримав Р. Міхельс у роботі “Соціологія партійних організацій у сучасній демократії”. Він стверджував, що відбувається зміна еліт за законом олігархії, згідно з яким у всіх партіях, організаціях, незалежно від їхнього типу, “демократія веде до олігархії”. Рядові члени організацій, нездатні до управління, висувають керівників, котрі “антидемократизуються”, перетворюються на “партійну еліту”. Тобто на певному етапі демократія перетворюється на

олігархію. По суті, демократія перетворюється на арену “циркуляції партійних еліт”. Першочерговим завданням Р. Міхельс вважав формування “гідної” партійної еліти.

До Другої світової війни центр пропаганди елітаризму знаходився в Європі, США були її “периферією” (праці Моска, Парето, Міхельса почали перекладати там лише у 30-х роках ХХ ст.). Після війни цей центр перемістився до США. Утворилося кілька елітарних шкіл. Якщо порівняти американську і західноєвропейську теорії еліт, можна побачити, що перша є емпіричнішою, у ній переважають інтерпретації еліти з погляду структури влади і громадсько-політичних впливів. Другий є притаманною “ціннісна” інтерпретація еліти.

Ціннісні уявлення про еліти полягають в основі концепцій елітарного плюралізму (інакше – *елітарної демократії*). Теорії елітаризму та плюралістичної демократії, які раніше вважалися антиподами, знаходять у ній тісніші точки зіткнення.

Теорія елітарного плюралізму (або елітарної демократії) заперечує розуміння демократії як правління народу й обґрунтовує демократичне правління еліт. Вона стверджує, що існує чимало еліт і жодна з них не домінує в усіх сферах життя. Між елітами, що переслідують різноманітні політичні цілі, але й мають загальну згоду щодо “правил гри”, точиться конкуренція. Численність протиборчих еліт створює в суспільстві певний “баланс сил, який забезпечує демократичне вирішення питань влади”. Наприклад, С. Келлер стверджує, що в західному суспільстві лідерство належить не одній еліті, а скоріше комплексній системі спеціалізованих еліт [13, 59]. Довільно розширюється коло еліт: до них відносять будь-яке більш-менш оформлене об’єднання людей. Вважається, що маси можуть суттєво впливати на еліти через вибори, “групи тиску”, вимагати їхньої звітності. У цьому аспекті теорія елітарного плюралізму практично змикається з теорією “плюралістичної демократії”. Місце соціальних груп як учасників (суб’єктів) політичного процесу прийняття владних рішень посіли еліти груп (плюралізм еліт). Саме їхня численність і конкуренція, їхній консенсус щодо основних цінностей і “правил гри” гарантує стабільність, високу цінність функціональності й ефективності демократичної системи.

Таким чином, теорія елітарної демократії виходить із розуміння демократії як вільного суперництва претендентів за голоси виборців, як форми правління еліт, більш-менш підконтрольних народу особливо під час виборів. Суть концепції елітарної демократії полягає в ідеї плюралізму еліт, “що виростають” на основі взаємодії суспільних груп. Ідея плюралізму еліт протиставляється ідеї влади в руках однієї еліти.

Теорія партисипаторної демократії (демократії участі) (Дж. Вольф, К. Макферсон, Дж. Менсбридж) спирається на реформістські концепції неолібералів і соціал-демократів. У цілому, залишаючись на позиціях схильності до інститутів і цінностей ліберально-демократичної моделі суспільства, прихильники теорії демократії участі негативно ставляться до теорій плюралістичної і елітарної демократії. Вони ставлять своїм завданням досягти дієвішої свободи і рівності, ніж це є в дійсності та ніж це записано в інших ліберально-демократичних концепціях. Відкидаючи погляди про нездатність мас до конструктивних політичних дій, прихильники демократії участі ведуть активний пошук каналів ефективного залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень. Як стимулювання політичної активності нижчих верств суспільства пропонується підняття їх загального освітнього рівня, прилучання до основ політичної культури.

Прихильники *теорії партисипаторної демократії* вважають, що можна уникнути обрання легальним шляхом тиранічного правління внаслідок некомпетентності більшості народу. Для цього не обов’язково виключати з політичного процесу народні маси. Дієвішим засобом є встановлення інституціональних перепон для появи тиранії. Мається на увазі добра інформованість громадськості, здатність здійснювати демократичний контроль за

допомогою загальних виборів і представницького уряду.

Широке залучення освічених громадян до політичного процесу, децентралізація і контроль за прийняттям найважливіших рішень в змозі, на думку авторів цієї теорії, поліпшити перспективу досягнення дійсної свободи і рівності або хоча б примирити розбіжності в змісті цих понять у теорії і практиці [25, 215]. Тут мова йде про здатність простих людей управляти суспільством, що є прямо протилежним елітарним теоріям, які віддають пріоритет еліті. Істотною є вимога, запропонована прихильниками даної теорії, до обранців народу в представницьких органах: вони повинні виражати не лише власну думку з тих чи інших питань державної політики, але й керуватися думкою своїх виборців.

Демократія участі є змішаною формою – поєднанням прямої і представницької демократії – організованою як “пірамідальна система” із прямою демократією в основі і демократією делегатів на кожному наступному рівні, починаючи з основи. Передбачається, що якщо на рівні робочого місця, комуни, суспільства можна виробити загальну владу, то на вищому рівні об’єднання делегати повинні виступати в ролі посередників при формуванні загальної волі. Лідер є покликаним обслуговувати інтереси членів організації, яка його висунула, і знаходитися під жорстким контролем із боку громадськості. Оцінка лідера залежить піл досягнення суспільством кінцевого результату за його допомогою.

Таким чином, теорія партисипаторної демократії обґрунтовує необхідність широкої безпосередньої участі громадян як у прийнятті життєво важливих рішень, так і в їхній підготовці та здійсненні, тобто в усьому політичному процесі.

Теорія корпоративної демократії є однією з досить поширених. Вона виникла одночасно з появою організацій бізнесу і робітничою класу, які захищали інтереси не окремих підприємців або робітників, а корпоративні інтереси всіх членів відповідних організацій. Демократія представляється як інституціональний механізм для виробітки політики, державних рішень за допомогою представників політичної еліти країни та лідерів обмеженого числа робітничих організацій, тобто еліти бізнесу і профспілок. Передбачається, що така взаємодія надає можливість корпоративним організаціям набувати монопольного права представляти інтереси всіх членів відповідних корпорацій в обмін на прийняття на себе деяких обмежень, визначених державою.

Ця теорія розглядає *демократію як погоджувальне, неконкурентне правління керівників корпорацій*, найманих робітників і підприємців, а також партій. При цьому корпорації мають право представляти всіх робітників тієї чи іншої галузі. Держава, у їх трактуванні, виступає в ролі арбітра.

Теорія корпоративної демократії має точки зіткнення з *теорією “плюралістичної демократії”*. Згідно неї визнається наявність *центру сили* поза органами державної влади. Однак, позаяк перша стверджує, що конкуруючі “групи тиску” впливають на ви робітку державної політики, корпоративісти виходять із того, що лише обмежена кількість груп – не конкуруючих, ієрархічно організованих, що перебувають під контролем держави, здатні впливати на формування і проведення політики. Прихильники даної теорії ставлять на місце конкуренції еліт консенсусні методи прийняття рішень.

Теорія корпоративної демократії знайшла практичне застосування в регулюванні соціальних відносин (оплата та охорона праці, соціальне забезпечення та ін.). Проте її положення не можуть бути поширені на всю діяльність держави, тому що обмежують права індивіда на користь крупних корпорацій, бюрократії.

Вважається, що корпоративна теорія ближче до теорії елітарної демократії і може розглядатися як її різновид.

Теорія “комп’ютерної демократії” (засновник – Г. Краух, ФРН) виникла у результаті розвитку нових технічних розробок у галузі засобів зв’язку й електронно-обчислювальної

техніки, які призвели до оформлення нового напрямку – *телекомп'юнікації* (попарне об'єднання ЕОМ і телебачення, ЕОМ і телефону, телебачення і супутникового зв'язку). Генетичне пов'язана з попередніми теоріями демократії, теорія комп'ютерної демократії ґрунтується на дослідженні сутності змін у системі демократичних інститутів, які відбулися унаслідок “*комунікаційно-комп'ютерної революції*”. На думку Г. Крауха, ця теорія дозволяє вирішити проблеми демократії за допомогою електроніки” на вищому рівні, ніж інші теорії. Однакове ставлення людей до машин створює необмежені можливості для розвитку демократії за допомогою кібернетики [28, 285].

Переваги комп'ютерної демократії в порівнянні з іншими демократіями вбачаються її ідеологами (Р. Гароді, Дж. Мартін та ін.) у наступному.

1. Комп'ютерна техніка відкриває широкі можливості для громадян щодо володіння приватною власністю. Перетворюючись на доступну для придбання і використання в побуті, вона слугує свідченням “рівного” залучення всіх громадян до досягнень науково-технічного прогресу. У силу того, що електронна техніка використовується на автоматизованих підприємствах, наука проголошується “колективною власністю”, а трудящі – її співвласниками. Йдеться про “демократизацію” економіки.

2. “Телекомп'юнікація” призводить до збільшення кількості професій, зростання ролі сфери обслуговування. Це трактується як “демократизація” суспільства, поповнення рядів опозиції правлячої партії новими соціальними групами – “групами за інтересами”.

3. Кібернетика дозволяє встановити “безпосередній зв'язок між державою та особою”. Цей індивідуальний зв'язок через комп'ютер кваліфікується як “пряма демократія”, яка дозволяє провести “миттєвий референдум” з будь-якого питання. Р. Гароді зазначає: комп'ютер і телебачення створять можливість перманентних зборів цілого народу, де кожна індивідуальна думка реєструватиметься і підраховуватиметься. Дж. Мартін сподівається, що за допомогою комп'ютерної техніки проблема “демократії участі” буде вирішена як у місцевому і національному масштабі, так і у світовому: супутники зв'язку зроблять телебачення “загальносвітовим екраном”. У цьому він убачає єдиний шлях, що призведе до “порозуміння між народами” і створення “духу комун”.

Плюралістична сутність теорії “комп'ютерної демократії” дозволяє її авторам відстоювати демократичні принципи рівності всіх членів суспільства на тій підставі, що вони знаходяться в “однаковому відношенні до машин” і матимуть можливість “давати поради” політичним і державним діячам, які їх враховуватимуть. По суті, вищим досягненням демократії ідеологи цієї теорії вважають пропускну спроможність інформації в суспільстві. Суспільство та пам'ять ЕОМ як “системи, що саморегулюються”, є для них “інформаційним простором”, в змозі діяти аналогічно завдяки схожості принципів роботи. *Кібернетичний підхід* відбиває процес переробки інформації, і зводити демократію до цього процесу, щонайменше, неправильно. Проте сучасна кібернетика спроможна справляти величезний вплив на розробку системної методології.

Немає єдності у виборі синтезуючого начала і серед сьогоднішніх дослідників, але більшість із них все ж вважає, що його слід шукати в державі. Кожен із представників нового концептуального підходу по-різному бачив функцію держави у цьому процесі. Від того, на якій з них робився наголос, залежала наближеність індивідуально-групової концепції громадянського суспільства або до індивідуально-особистісного або до корпоративно-групового варіанту. Зокрема, американець М. Волзер вважає, що держава не володіє ні знанням, на потенціалом для перебудови громадянського суспільства і тому має зосередитись винятково на посередницькій місії. На його думку, вона має полягати у зміцненні державними зусиллями кордонів між сферами громадянського суспільства, щоб не допустити проникнення до них ринкового експансіонізму і обмежити вплив на них

економічної нерівності та несправедливості. Причому у здійсненні цього завдання держава не прагнуче до регулювання відносин усередині цих сфер [6, с. 377].

Американський політолог І. Шапіро, навпаки, є прибічником більш активної ролі держави у формуванні громадянського суспільства, надаючи їй контролюючого або регулюючого характеру. Вона полягає у структуруванні людської діяльності у різних сферах громадянського суспільства і між ними, не вдаючись до окреслення її перебігу. І. Шапіро зауважує, що демократія, хоча і передбачає певні обов'язкові моменти для всякої людської взаємодії, проте може бути тільки підпорядкованим, а не вищим благом для людини, оскільки у різних сферах громадянського суспільства вони виробляються залежно від цінностей та інтересів людей, від впливу діяльності в одній сфері на інші сфери, від наявності ресурсів у них тощо. Звідси структуруючий вплив демократії на громадянське суспільство, на думку І. Шапіро, має виявлятися у трьох аспектах: при визначенні базових цінностей, навколо яких організується громадянське суспільство, при пом'якшенні незгод та ієрархій у суспільстві, при виборі засобів регуляції, які завжди мають бути демократичними [7, 69].

Отже, ми бачимо, що новий концептуальний підхід, ще не набув у науковій літературі довершеного характеру. У М. Волзера він тяжіє до індивідуально-особистісного варіанту і ліберально-демократичної політичної традиції, в І. Шапіро – до корпоративно-групового варіанту і соціал-демократичної політичної традиції. Проте обрис ключових вузлів індивідуально-групової концепції має важливе значення для окреслення подальшого напрямку досліджень нового історичного матеріалу, який постачає, зокрема, і українська дійсність, і визначення природи і сутності громадянського суспільства.

Також проблемі демократії і її необхідним супутникам – *громадянського суспільства і правової держави* – приділяють увагу дослідники на пострадянському просторі. В Україні, це, перш за все – В. П. Андрущенко, Н. І. Горлач, М. І. Панчук, О. І. Семків та інш. Виділяються кілька напрямів, за якими здійснюється вивчення. У першому досліджується ідея громадянського суспільства, її становлення, еволюція, теоретичний зміст на різних етапах історії (В. Біблер, В. Варивдін, К. Гаджієв, Г. Щедрова та ін.). Другий пов'язаний із дослідженням суті, структури, функцій громадянського суспільства, взаємодії його окремих елементів (українські вчені В. Барков, І. Кресіна, М. Михальченко, В. Цвих). Третій орієнтований на вивчення діалектики взаємовідносин громадянського суспільства і держави, їх взаємодії у рамках типологічно різних політичних систем (українські дослідники В. Бабкін, В. Селіванов, А. Січненко, О. Скрипник).

У методологічному контексті найпродуктивніший вважається, такий підхід. Демократія є сутністю громадянського суспільства і основою держави, його становлення відбувається у тісному зв'язку зі становленням правової, соціальної, демократичної держави. Громадянське суспільство демократії – це суспільство зрілих громадян з високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини. Сутність демократії полягає у забезпеченні законних прав людини. Особа в такому суспільстві має гарантоване право вільного вибору нею тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки, обмінюватися поглядами. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття ця ідея дедалі більше стає популярною і панівною.

Література:

1. Rode K. Geschichte der europäischen Rechtsphilosophie / K. Rode. – Dusseldorf/Köln : Bachem, 2004. – 320 s.
2. Sintschenko V. Sozial Wirtschaft und die Entwicklung der Zivilgesellschaft [Text] / V. Sintschenko // Soziale Wirtschaft. – 5/2010. – Berlin : CB-Verlag Carl-Boldt. – S. 161-183.
3. Леїнхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительные исследования [Текст]

- / А. Лейпхарт. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
4. *Lafontaine O.* Fortschritt und Solidarität [Text] / O. Lafontaine. – Bonn : Reinbek Verlag, 2008. – 228 s.
  5. *Rode K.* Geschichte der europäischen Rechtsphilosophie / K. Rode. – Dusseldorf/Köln : Bachem, 2004. – 320 s.
  6. Сучасна політична філософія: антологія : перекл. з англ. / упоряд. Я. Кіш. – К. : Основи, 1998. – 576 с.
  7. *Шапиро И.* Демократия и гражданское общество / И. Шапиро // “Полис” (“Политические исследования”). – М., 1992. – № 4. – С. 177-190.

Берега В. О. Поняття демократії та демократизації суспільства в сучасному політологічному дискурсі.

Сьогодні людство намагається подолати суперечності та конфлікти минулого століття на принципах демократії як найбільш ефективного та перспективного механізму розвитку. Україна, як і світ в цілому, сьогодні трансформуються в контексті демократических перетворень. Цей вибір стосується організації виробництва та споживання, політичного життя та культури, духовного розвитку та суспільної моралі. Підвладна процесу демократизації та політична соціалізація особистості. В демократическому суспільстві, яке розвиває Україна, політична соціалізація повинна бути явищем відкритим, вільним, тобто демократическим. Тому демократизацію політичної соціалізації особистості слід розглядати як одну з головних тенденцій розвитку сучасного українського суспільства.

Ключові слова: *людина, політика, культура, демократія, громадянське суспільство, політична соціалізація.*

Bereza V. O. Concept of democracy to democratization of society in modern political discourse.

Today humanity tries to overcome contradictions and conflicts of past century on principles of democracy as the most effective and perspective mechanism of development. Ukraine, as well as world, on the whole, is today transformed in the context of democratic transformations. This choice touches organization of production and consumption, political life and culture, spiritual development and public moral. Subject to the process of democratization and political socialization of personality. In democratic society which develops Ukraine, political socialization must be the opened phenomenon, that is democratic. Therefore democratization of political socialization of personality it follows to examine as one of main progress of modern Ukrainian society trends.

Keywords: *human, policy, culture, democracy, civil society, political socialization.*

УДК 371(477)

Бойко С. М.

**ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ**

У статті звернено увагу на важливість дослідження філософських основ національної системи виховання на сучасному етапі, зокрема на проблему етнізації виховання. Запропоновано огляд наукової літератури, яка розкриває потребу в пошуку нової моделі розвитку України, моделі, яка працювала б, по-перше, на Україну як світову геополітичну реальність, причому провідну у багатьох відношеннях, і, по-друге, на Україну, яка б найвищим інтересом мала б мати інтереси власних громадян, незважаючи на те, де вони є: чи в межах України, чи за її межами.

Ключові слова: *виховання, національне виховання, система національного виховання, етнізація виховання, національні концепції виховання, традиції, звичаї, культура, цінності, народ, держава, геополітична реальність світу.*

Постановка проблеми. Досвід розвитку національної теорії і практики переконливо свідчить про те, що в кожного народу, етносу історично склалася власна національна